

OBOWIĄZEK SZKOLNY I OBOWIĄZEK NAUKI JAKO REALIZACJA KONSTYTUCYJNEGO PRAWA DO NAUKI

Karolina Piech, e-mail: karolinapiech@poczta.onet.pl
Uniwersytet Wrocławski
pl. Uniwersytecki 1, 50-137 Wrocław

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia problematykę obowiązku szkolnego i obowiązku nauki w polskim systemie prawnym. Autorka omawia instytucję prawa do nauki, odwołując się do regulacji konstytucyjnych, skupiając się zwłaszcza na elementach składowych tego prawa. Następnie przedstawia instytucję obowiązku szkolnego oraz obowiązku nauki, odwołując się przede wszystkim do regulacji ustawowych. Na koniec przedstawione zostają wyniki badań przeprowadzonych przez Helsińską Fundację Praw Człowieka, które stanowią podstawą wniosków na temat egzekwowania obowiązku szkolnego i obowiązku nauki oraz błędów władzy publicznej w tym zakresie.

Słowa kluczowe: prawo do nauki, obowiązek szkolny, obowiązek nauki, system oświaty, egzekucja administracyjna, szkolnictwo, władztwo zakładowe

The obligation of attending school and the compulsory education as a realization of the constitutional right to education

ABSTRACT

The article presents the problem of compulsory education and obligatory education in the Polish legal system. The author discusses the institution of the right to education, referring to constitutional regulations, focusing especially on components of this law. Then, the author presents the institution of compulsory schooling and learning requirement, referring primarily to enactment regulations. At the end we present the results of research conducted by the Foundation for Human Rights, which constitute the basis for conclusions about the enforcement of compulsory education and learning, and errors in the obligation of public authorities in this regard.

Key words: the right to education, compulsory education and compulsory education, the education system, administrative enforcement, education, sway works

PRAWO DO NAUKI

Obowiązek szkolny i obowiązek nauki stanowią część życia każdego obywatela. Obowiązki te towarzyszą nam nieodłącznie od momentu ukończenia określonego przez ustawodawcę wieku aż do osiągnięcia pełnoletności. Dostrzegalny jest też brak możliwości swobodnego kształtowania ich treści przez jednostkę, są one bowiem nakładane w drodze przymusu państwowego. Wydaje się więc istotne, aby jednostka знаła treść oraz podstawy takowego przymusu, a także zdawała sobie sprawę, jakie zobowiązania na niej ciążyą, jakie przysługują jej prawa, oraz w jaki sposób może podjąć próbę kształtowania treści zobowiązania. Aby podjąć się analizy obowiązku szkolnego oraz obowiązku nauki, należy uprzednio odwołać się do konstytucyjnej zasady prawa do nauki. Jak wskazują Sylwia

Jarosz-Żukowska i Łukasz Żukowski, „prawo do nauki stanowi nieodzowny element katalogu podstawowych praw człowieka we współczesnych ustawach zasadniczych”¹.

Prawo do nauki zostało wprowadzone w krąg zasad konstytucyjnych w 1921 r. – na mocy konstytucji marcowej. Już wówczas na prawo do nauki składał się szereg innych praw i obowiązków – prawo do bezpłatnej nauki w szkołach państwowych, wolność nauki i nauczania, prawo do zakładania szkół niepublicznych, przymus szkolny (obowiązek uczęszczania do szkoły powszechnej przez wszystkich obywateli)². Dokonując analizy norm zawartych w konstytucji marcowej, należy zwrócić uwagę na art. 119 stanowiący, że nauka w szkołach państwowych i samorządowych jest bezpłatna, a uczniowie niezamożni, ale „wyjątkowo zdolni” otrzymywać mają od państwa pomoc finansową w postaci stypendiów „na utrzymanie w zakładach średnich i wyższych”³. Kolejna z ustaw zasadniczych – konstytucja kwietniowa – nie wprowadzała nowych regulacji, jedynie utrzymywała w mocy postanowienia konstytucji marcowej, a konkretnie art. 117 (wolność tworzenia szkół niepublicznych) i 118 (przymus szkolny)⁴.

Normy regulujące prawo do nauki zawierały również dwie kolejne ustawy zasadnicze uchwalone w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Konstytucja z 1952 r. stanowiła, że prawo do nauki posiadają jedynie obywatele PRL. Prawo do nauki zapewnione było poprzez „powszechne, bezpłatne i obowiązkowe szkoły podstawowe, stałą rozbudowę szkolnictwa średniego ogólnokształcącego i zawodowego oraz szkolnictwa wyższego”⁵ oraz – co charakterystyczne dla okresu PRL – „pomoc państwa w podnoszeniu kwalifikacji obywateli zatrudnionych w zakładach przemysłowych i innych ośrodkach pracy w mieście i na wsi”⁶, jak również „system stypendiów państwowych, rozbudowa burs, internatów i domów akademickich oraz innych form pomocy materialnej dla dzieci robotników, pracujących chłopów i inteligencji”⁷. Powyższe regulacje utrzymała w mocy konstytucja z 1976 r.⁸ Należy podkreślić, że zostały one utrzymane także przez nowelę do konstytucji z 19 kwietnia 1991 r.⁹

Obecnie kwestię prawa do nauki wpisano w krąg wolności i praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych gwarantowanych przez Konstytucję RP, stanowiąc, że prawo do nauki ma każdy, a „nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa”¹⁰. Jego istotą, jak stwierdza L. Garlicki, jest „możliwość zdobywania wiedzy, kształcenia prowadzonego w zorganizowanych formach, w sposób regularny i ciągły, obejmującego najpierw kanon podstawowy wiadomości ogólnych, a następnie umożliwiającego uzyskiwanie pogłębionej wiedzy specjalistycznej, kończonego uzyskaniem dokumentów, jednolicie w skali kraju dających szansę kontynuowania nauki bądź wykonywania określonego zawodu”¹¹. Należy również zauważyć, że „przepis art. 70 określający normatywną treść prawa do nauki znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie przepisów gwarantujących prawa socjalne”¹². Jednakże w doktrynie istnieje pewien konflikt w tym zakresie – „pewna rozbieżność poglądów co do tego, czy jest to prawo typowo socjalne, czy też prawo kulturalne”¹³. Jednakże istnieje również pogląd

1 S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Prawo do nauki i jego gwarancje*, [w:] M. Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wrocław 2014, s. 631.

2 Tamże, s. 631.

3 Art. 119 ustawy z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1921 nr 44 poz. 267).

4 Zob. W. Komarnicki, *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Kraków 2006, s. 415.

5 Art. 61 ust. 1 i 2 pkt. 1, 2 i 3 ustawy z dnia 22 lipca 1952 r. - Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232), zwanej dalej Konstytucja PRL.

6 Art. 61 ust. 2 pkt. 4 Konstytucji PRL.

7 Art. 61 ust. 2 pkt. 5 Konstytucji PRL.

8 Obwieszczenie Przewodniczącego Rady Państwa z dnia 16 lutego 1976 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. 1976 nr 7 poz. 36).

9 Zob. S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, dz. cyt., s. 632.

10 Art. 70 ust. 1 ustawy z dnia 2 kwietnia 1997 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483), zwanej dalej Konstytucja RP.

11 L. Garlicki, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2003 s. 333.

12 S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, dz. cyt., s. 636.

13 Tamże, s. 636.

– wyrażany głównie przez Bogusława Banaszaka – zgodnie z którym prawo do nauki winno być zaliczane do praw o charakterze kulturalnym z elementami ekonomicznymi (w sferze bezpłatnego dostępu do edukacji)¹⁴. Przy omawianiu charakteru prawa do nauki nie sposób nie odwołać się do stanowiska Trybunału Konstytucyjnego, zgodnie z którym „prawo to musi być postrzegane zarówno w kategoriach dobra i wartości indywidualnej, jak i ważnego, podstawowego dobra społecznego. Urzeczywistnienie prawa do nauki jest nie tyle jakimś szczególnym przywilejem współczesnego człowieka, ile stanowi nieodzowny warunek rozwoju społeczeństwa i jednocześnie pełnego uczestnictwa jednostki w życiu społecznym”¹⁵. Należy stwierdzić zatem, że prawo do nauki nie może być postrzegane wyłącznie jako prawo socjalne, wyłącznie jako prawo kulturalne lub wyłącznie jako prawo ekonomiczne – łączy ono bowiem te wszystkie aspekty, składając się z wielu uregulowanych przez ustrojodawcę elementów.

Dokonując analizy konstytucyjnego prawa do nauki, należy skupić się przede wszystkim właśnie na jego „elementach składowych”, co podkreślają S. Jarosz-Żukowska i Ł. Żukowski, wskazując, że „szczególne znaczenie prawa do nauki dla rozwoju zarówno samej jednostki, jak i społeczeństwa, jego postępu cywilizacyjnego sprawia, że regulacja konstytucyjna prawa do nauki wyróżnia się obszernością oraz bogatą treścią normatywną na tle pozostałych przepisów konstytucyjnych o prawach socjalnych”¹⁶. Pierwszym z tych elementów jest bez wątpienia nieodpłatność nauki pobieranej w szkołach publicznych (z dopuszczeniem odpłatności niektórych usług edukacyjnych świadczonych przez publiczne szkoły wyższe). Jak podkreśla B. Banaszak, odwołując się do stanowiska Trybunału Konstytucyjnego, prawo do nauki stanowi gwarancję powszechności i dostępności, a nie samej nieodpłatności kształcenia, która powinna być rozumiana jako pewna „określona formuła finansowania kształcenia z zasobów publicznych”¹⁷. Należy również podkreślić, że z przepisów ustawy zasadniczej wprost wynika, że świadczenie niektórych usług edukacyjnych za odpłatnością jest możliwe jedynie w przypadku szkół wyższych – ustrojodawca uznał zatem, że edukacja publiczna na niższych poziomach kształcenia powinna być w pełni bezpłatna. Kolejnym elementem prawa do nauki jest wolność wyboru szkoły. Konstytucja stanowi, że „rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne”¹⁸. Ustrojodawca ustalił również przedmiot tej wolności – wybór między edukacją publiczną a niepubliczną. Z powyższego uprawnienia korzystać mogą nie tylko rodzice, ale także opiekunowie prawni dziecka – bez względu na obywatelstwo. Prawo do nauki obejmuje również prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Należy zauważyć, że przysługuje ono wyłącznie obywatelom polskim oraz instytucjom i odnosi się do szkół niepublicznych¹⁹. Kolejny element prawa do nauki „stanowi *lex specialis* w stosunku do ogólnej zasady równości”²⁰ – ustawa zasadnicza stanowi, że władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia poprzez tworzenie i wsparcie systemów indywidualnej pomocy finansowej dla uczniów i studentów. Jak wskazuje B. Banaszak, zasada ta oznacza, że „dostęp do wykształcenia jest powszechny tylko dla obywateli i każdy z nich musi mieć równy dostęp do nauki w szkole każdego typu”²¹. Konstytucyjna zasada prawa do nauki określa również obowiązki władzy publicznej przede wszystkim w zakresie tworzenia i wspierania systemów indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów. Ustawa zasadnicza zapewnia ponadto autonomię szkół wyższych.

14 Zob. B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 415.

15 OTK 2000, Nr 7, poz. 258.

16 S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, dz. cyt., s. 637.

17 B. Banaszak, dz. cyt., s. 416.

18 Art. 70 ust. 3 Konstytucji RP.

19 Art. 70 ust. 3 Konstytucji RP.

20 B. Banaszak, dz. cyt., s. 419.

21 Tamże.

OBOWIĄZEK SZKOLNY I OBOWIĄZEK NAUKI – REGULACJE USTAWOWE

Analizując treść regulacji konstytucyjnego prawa do nauki, należy jednak zauważyć, że obejmuje ona nie tylko prawa, które przysługują jednostkom, ale również ich obowiązki. Art. 70 ust. 1 Konstytucji RP stanowi bowiem wprost, że „nauka do 18. roku życia jest obowiązkowa”²², a „sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa”²³. Prawo do nauki ma zatem swego rodzaju dwie płaszczyzny – jest nie tylko prawem, ale i obowiązkiem obywatela, za niewypełnienie którego grożą określone sankcje. Jak stwierdza L. Garlicki, dopiero po ukończeniu przez daną osobę 18 roku życia prawo do nauki staje się „czystym” prawem, przywilejem, którym jednostka może swobodnie dysponować²⁴. Wcześniej prawo do nauki wiąże się zatem ze zobowiązaniem jednostki do obligatoryjnego podjęcia pewnych przewidzianych prawem zachowań.

Kwestię obowiązku szkolnego i obowiązku nauki reguluje obecnie ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty. Zgodnie z ustawą – wielokrotnie nowelizowaną – oświata stanowi dobro wspólne całego społeczeństwa²⁵. Kwestię obowiązku szkolnego i obowiązku nauki reguluje rozdział 2 omawianej ustawy. Dotyczy on również kwestii wychowania przedszkolnego, które „obejmuje dzieci od początku roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 3 lata, do końca roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 6 lat”²⁶ i „jest realizowane w przedszkolach oraz w innych formach wychowania przedszkolnego”²⁷. Jednakże wychowanie przedszkolne nie jest instytucją obligatoryjną – to od rodziców lub opiekunów prawnych dziecka zależy, czy będzie ono korzystało z takiej formy nauki. Charakteryzując pokrótce instytucję przygotowania przedszkolnego, zauważyć należy, że obowiązek rozpoczęcia przez dziecko edukacji rozpoczyna się co do zasady w roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 5 lat. Jak wskazuje ustawa, „dziecko w wieku 5 lat jest obowiązane odbyć roczne przygotowanie przedszkolne w przedszkolu, oddziale przedszkolnym zorganizowanym w szkole podstawowej lub w innej formie wychowania przedszkolnego”²⁸.

Zaraz po wypełnieniu przez dziecko obowiązku przedszkolnego jest ono „obciążone” – co oczywiście – obowiązkiem szkolnym, a jednocześnie obowiązkiem nauki. Jednakże błędem byłoby mylenie obu pojęć – obowiązek nauki jest pojęciem zakresowo szerszym. Jak stanowi wprost art. 15 ustawy o systemie oświaty, „nauka jest obowiązkowa do ukończenia 18 roku życia”²⁹, natomiast „obowiązek szkolny dziecka rozpoczyna się z początkiem roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 6 lat, oraz trwa do ukończenia gimnazjum, nie dłużej jednak niż do ukończenia 18 roku życia”³⁰. Obowiązek nauki trwa więc w większości przypadków dłużej niż obowiązek szkolny trwający do momentu ukończenia gimnazjum.

Obowiązek szkolny spełniany jest poprzez uczęszczanie do szkoły podstawowej i gimnazjum, placówek zarówno publicznych, jak i niepublicznych. Co do zasady naukę w szkole podstawowej rozpoczyna dziecko, które w danym roku kalendarzowym ukończy 6. rok życia, jednakże ustawodawca przewidział możliwość rozpoczęcia takiej nauki wcześniej. Jak stanowi ustawa, „na wniosek rodziców naukę w szkole podstawowej może także rozpocząć dziecko, które w danym roku kalendarzowym kończy 5 lat, jeżeli wykazuje psychofizyczną dojrzałość do podjęcia nauki szkolnej”³¹. Decyzję w tym przedmiocie podejmuje dyrektor szkoły na podstawie opinii publicznej lub niepublicz-

22 Art. 70 ust. 1 Konstytucji RP.

23 Tamże.

24 Zob. L. Garlicki, dz. cyt., s. 334.

25 Zob. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425).

26 Art. 14 ust. 1 ustawy o systemie oświaty.

27 Art. 14 ust. 1 ustawy o systemie oświaty.

28 Art. 14 ust. 1 ustawy o systemie oświaty.

29 Art. 15 ust. 1 ustawy o systemie oświaty.

30 Art. 15 ust. 2 ustawy o systemie oświaty.

31 Art. 16 ust. 1 ustawy o systemie oświaty.

nej poradni psychologiczno-pedagogicznej³². Możliwe jest również odroczenie wykonywania przez dziecko obowiązku szkolnego. Również w tym przedmiocie decyzję podejmuje dyrektor szkoły na wniosek rodziców dziecka, do którego dołączona musi zostać opinia poradni psychologiczno-pedagogicznej. W takim przypadku dziecko kontynuuje przygotowanie przedszkolne w przedszkolu lub w innej formie wychowania przedszkolnego. Należy podkreślić, że zgodnie z normą zawartą w art. 15 ust. 2 ustawy o systemie oświaty obowiązek nauki musi być realizowany w formie szkolnej do momentu ukończenia gimnazjum, jednakże zawsze wygasa on wraz z upływem 18. roku życia, bez względu na to, czy edukacja na poziomie gimnazjalnym została zakończona. Możliwe są zatem dwie formy wygaśnięcia obowiązku szkolnego – zakończenie edukacji w gimnazjum przed ukończeniem 18. roku życia lub ukończenie 18. roku życia bez otrzymania świadectwa ukończenia szkoły gimnazjalnej.

Obowiązek szkolny nie musi być jednak spełniany bezpośrednio poprzez uczęszczanie na zajęcia w danej placówce – ustawodawca przewidział w tym wypadku wyjątek. Możliwe jest również realizowanie przymusu szkolnego poprzez uczęszczanie do szkoły za granicą, w tym na podstawie umów międzynarodowych lub porozumień o współpracy bezpośredniej zawieranych przez szkoły, jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej lub w ramach programów edukacyjnych Unii Europejskiej oraz przy przedstawicielstwie dyplomatycznym innego państwa w Polsce³³. Co więcej, na wniosek rodziców dyrektor jednostki może wydać decyzję zezwalającą na spełnianie przez dziecko obowiązku szkolnego poza szkołą. W celu ochrony dobra małoletniego konieczne jest załączenie do wniosku opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej, oświadczenia rodziców o zapewnieniu dziecku warunków umożliwiających realizację podstawy programowej obowiązującej na danym poziomie edukacji oraz zobowiązania rodziców, zgodnie z którym dziecko przystępować będzie w każdym roku szkolnym do rocznych egzaminów klasyfikacyjnych. Jeżeli uczeń do takich egzaminów nie przystąpi lub jeżeli nie wykaże się odpowiednią wiedzą i umiejętnościami, dyrektor szkoły może cofnąć zezwolenie. Co ciekawe, dziecko, które spełnia obowiązek szkolny poza szkołą, nie musi być w pełni wyłączone z udziału w zajęciach dydaktyczno-wychowawczych. Może ono uczestniczyć w zajęciach z języka obcego nowożytnego innego niż język nauczany w ramach obowiązkowych zajęć edukacyjnych, zajęciach, dla których nie została ustalona podstawa programowa, lecz program nauczania tych zajęć został włączony do szkolnego zestawu programów nauczania, zajęciach prowadzonych w ramach pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz zajęciach rozwijających zainteresowania i uzdolnienia uczniów³⁴. Taką regulację ocenić należy z całą pewnością pozytywnie – jest bowiem korzystna dla ucznia, który ma możliwość indywidualnego kształcenia poza szkołą, ale jednocześnie nie musi być wyłączony z życia szkoły i kontaktów z rówieśnikami, może również korzystać z interesujących go zajęć – np. uczęszczać na zajęcia szkolnych kół zainteresowań. Daje to zatem pełną możliwość rozwoju np. ucznia zdolnego czy też ucznia z problemami zdrowotnymi, który – korzystając z edukacji „domowej” – nie musi w pełni zrezygnować z zajęć w formie zorganizowanej.

Po ukończeniu gimnazjum na małoletnim spoczywa jedynie obowiązek nauki trwający do ukończenia 18. roku życia – niezależnie od osiągniętych wyników w kształceniu i przechodzenia na wyższe „poziomy” edukacji. Jak stanowi ustawa, po ukończeniu gimnazjum obowiązek nauki spełnia się albo poprzez uczęszczanie do publicznej lub niepublicznej szkoły ponadgimnazjalnej, albo poprzez realizowanie przygotowania zawodowego u pracodawcy. Podobnie jak w przypadku obowiązku szkolnego może on być realizowany zagranicą lub przy przedstawicielstwie dyplomatycznym innego państwa w RP. W przypadku uczniów, którzy ukończyli edukację na poziomie ponadgimnazjal-

32 Placówka niepubliczna musi być w takim przypadku założona zgodnie z przepisami ustawy o systemie oświaty oraz zatrudniać pracowników posiadających kwalifikacje określone dla pracowników publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych.

33 Art. 16 ust. 5 b ustawy o systemie oświaty.

34 Art. 16 ust. 5 i n. ustawy o systemie oświaty.

nym przed osiągnięciem pełnoletności, możliwe jest spełnianie obowiązku poprzez naukę w szkole wyższej. Dozwolone jest również spełnianie obowiązku nauki poprzez uczęszczanie na kwalifikacyjny kurs zawodowy oraz do publicznej lub niepublicznej szkoły dla dorosłych. Decyzja o zezwoleniu na spełnianie obowiązku nauki poza szkołą jest wydawana przez dyrektora szkoły – po spełnieniu takich samych przesłanek, jak w przypadku realizowania poza szkołą obowiązku szkolnego. Tak samo jak w przypadku obowiązku szkolnego małoletni uzyskuje oceny na podstawie rocznych egzaminów klasyfikacyjnych³⁵.

Niezwykle istotny jest fakt, że mimo że ustawodawca jako adresata obowiązku szkolnego określa małoletnie dziecko, to faktycznie spoczywa on na rodzicach lub opiekunach prawnych małoletniego. Zgodnie z doktryną, „kształcenie dzieci jest procesem trójstronnym i złożonym. Najważniejszym jego sprawcą są rodzice, którzy jako jedyni są w stanie skutecznie motywować własne dziecko do nauki, do żmudnego przedzierania się przez gąszcz trudnych zagadnień”³⁶. To na rodzicach ciąży obowiązek dopełnienia wszelkich czynności związanych ze zgłoszeniem dziecka do szkoły, zapewnienia regularnego uczęszczania na zajęcia szkolne przez dziecko, zapewnienia małoletniemu odpowiednich warunków umożliwiających mu przygotowanie się do zajęć oraz – jeżeli taka potrzeba zachodzi – corocznego informowania właściwego dyrektora szkoły o spełnianiu przez dziecko obowiązku szkolnego poza placówką³⁷. Podobne obowiązki ciąży również na rodzicach w przypadku obowiązku nauki. Na żądanie wójta (burmistrza, prezydenta miasta) muszą oni informować go o formie spełniania obowiązku przez małoletniego i ewentualnych zmianach w tym zakresie. Rodzice są również zobowiązani do zapewnienia dziecku warunków określonych w zezwoleniu na wykonywanie obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki poza szkołą³⁸.

Jeżeli rodzice lub opiekunowie prawni nie wypełniają wskazanych przez ustawodawcę obowiązków, to realizacja obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki podlega egzekucji w trybie administracyjnym. Należy zauważyć, że poprzez przyjęcie takiej regulacji ustawodawca wyraźnie wskazał, że obowiązek szkolny oraz obowiązek nauki jest stosunkiem administracyjnoprawnym. Oznacza to, że organy jednostronnie ustalają uprawnienia i obowiązki jednostek, które nie mogą od nich odstąpić, natomiast rolą organu administracyjnego jest stosowanie środków przymusu w celu realizacji obowiązku. Jak można z łatwością spostrzec, obowiązek szkolny oraz obowiązek nauki są stosunkami administracyjnoprawnymi powstającymi z mocy samego prawa, czyli bez aktu stosowania prawa. Jak słusznie stwierdza P. Szejna, „obowiązek szkolny i nauki są przykładami stosunku administracyjnego opartego na władztwie zakładowym”³⁹. Szkoły publiczne stanowią więc zakłady administracyjne, których uczniowie są użytkownikami, „przy czym korzystanie z zakładu publicznego ma tutaj charakter obowiązkowy”⁴⁰.

Na potrzeby zobrazowania stosowania środków przymusu w celu realizacji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki konieczne jest zdefiniowanie pojęcia postępowania egzekucyjnego. Jest ono ciągiem czynności podejmowanych przez właściwe organy i inne podmioty poprzez zastosowanie środków przymusu wynikających z egzekucji administracyjnej w celu wykonania obowiązku⁴¹. Przepisy o postępowaniu egzekucyjnym znajdują swoje zastosowanie wówczas, gdy podmiot, na którym ciąży określony obowiązek, nie wykona go dobrowolnie w ustalonym terminie i w ustalony sposób. Jednakże nie zawsze zachodzi potrzeba sięgania do środków przymusu lub innych form nacisku, aby zrealizować określone przez prawodawcę zakazy lub nakazy, często bowiem adresat dobrowolnie

35 Art. 16 ust. 5a i n. ustawy o systemie oświaty.

36 W. Feinberg, J. F. Soltiz, *Szkoła i społeczeństwo*, Warszawa 2000, s. 255

37 Art. 18 ust. 1 ustawy o systemie oświaty.

38 Art. 16 ust. 8 i n. ustawy o systemie oświaty.

39 P. Szejna, *Prawne aspekty obowiązku szkolnego i obowiązku nauki*, Sulechów 2005, s. 137.

40 Tamże, s. 137.

41 P. Kledzik, *Problematyka statusu prawnego organów jednostek samorządu terytorialnego jako wierzycieli w administracyjnym postępowaniu egzekucyjnym obowiązków o charakterze pieniężnym – wybrane zagadnienia*, „Przeгляд Naukowy Disputatio” 2015, t. XX, nr 2, s. 95.

wykonuje swój obowiązek, ponieważ leży to w jego interesie⁴². Tak jest niewątpliwie w przypadku realizacji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki – sytuacje, w których rodzic nie zapewnia dziecku podstawowych potrzeb koniecznych do edukacji, z całą pewnością należą do incydentalnych. W postępowaniu egzekucyjnym udział biorą trzy podmioty: zobowiązany, wierzyciel obowiązku oraz organ egzekucyjny⁴³. Wierzycielem obowiązku szkolnego jest dyrektor szkoły, w której obwodzie dziecko zamieszkuje, natomiast obowiązku nauki – gmina, na terenie której mieszka małoletni. Poprzez niespełnienie obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki rozumieć należy – zgodnie z ustawą o systemie oświaty – nieusprawiedliwioną nieobecność w okresie jednego miesiąca na co najmniej połowie dni zajęć⁴⁴.

Egzekucja administracyjna może być wszczęta, jeżeli wierzyciel skieruje do rodziców lub opiekunów prawnych małoletniego pisemne upomnienie wzywające do realizacji obowiązku. Upomnienie zawierać musi również groźbę skierowania sprawy na drogę egzekucji administracyjnej. Jeżeli po upływie siedmiodniowego terminu od doręczenia upomnienia obowiązek szkolny (obowiązek nauki) nadal nie jest realizowany, wówczas wierzyciel wystawia tytuł wykonawczy, w którym wskazuje środek egzekucyjny⁴⁵. Wszczęcie egzekucji następuje w momencie doręczenia zobowiązanym odpisu tytułu wykonawczego. Organem egzekucyjnym, do którego kieruje się tytuł wykonawczy wraz z wnioskiem o wszczęcie egzekucji administracyjnej, jest właściwy ze względu na miejsce zamieszkania zobowiązanego organ jednostki samorządu terytorialnego – wójt, burmistrz lub prezydent miasta. Środkiem egzekucji administracyjnej obowiązku szkolnego (obowiązku nauki) jest przede wszystkim grzywna w celu przymuszenia, nakładana na zobowiązanego w drodze postanowienia. Należy podkreślić, że kar pieniężnych nie stosuje się wobec dziecka – podlegają im jego rodzice lub opiekunowie prawni. Wobec zobowiązanego możliwe jest również zastosowanie tzw. przymusu bezpośredniego, polegającego na doprowadzeniu do wykonania obowiązku poprzez zagrożenie zastosowaniem siły lub poprzez jej zastosowanie. Organy władzy publicznej mogą użyć tutaj „bezpośrednio skutecznych środków”, nie wyłączając siły fizycznej, w celu „usunięcia oporu zobowiązanego lub innych osób”, które stać mogą na przeszkodzie w realizacji obowiązku. W przypadku obowiązku szkolnego środki przymusu bezpośredniego polegać mogą na doprowadzeniu dziecka do szkoły przez służby mundurowe, np. policję czy straż miejską lub gminną⁴⁶.

KONTROLA REALIZACJI OBOWIĄZKU SZKOLNEGO I OBOWIĄZKU NAUKI NA PODSTAWIE RAPORTU HELSIŃSKIEJ FUNDACJI PRAW CZŁOWIEKA ORAZ DANYCH GUS

Jak już wskazano, dyrektorzy szkół podstawowych i gimnazjów mają obowiązek nadzorowania realizacji obowiązku szkolnego przez małoletnich mieszkających w obwodzie danej szkoły. Jak wynika z badań przedstawionych w 2002 r. przez Helsińską Fundację Praw Człowieka, przeważającym narzędziem kontroli były tzw. księgi ewidencji dzieci oraz księgi ewidencji uczniów – z tego sposobu korzystało 61% dyrektorów szkół podstawowych oraz 53% dyrektorów gimnazjów. Są to dokumenty zawierające dane dotyczące dzieci posiadających miejsce zamieszkania na terenie obwodu danej szkoły⁴⁷. Jak wynika z raportu Fundacji, zwykle porównywało się dane wykazów gminnych z danymi uczniów uczęszczających na zajęcia do konkretnej placówki. Jednakże, aby zapewnić skuteczność tej metody, konieczne jest posiadanie aktualnych danych z urzędu – w razie ich braku pomocne są listy uczniów z przedszkola oraz karty zdrowia dzieci z przychodni⁴⁸. Zgodnie z art. 19 ust. 2 ustawy

42 R. Sawuła, Ł. Żukowski, *Postępowanie administracyjne, egzekucyjne oraz postępowanie przed Naczelnyim Sądem Administracyjnym*, Przemysł 1999, s. 211-212.

43 Zob. B. Kozłowska, *Przeprowadzanie postępowania egzekucyjnego w administracji*, Radom 2006, passim.

44 Art. 20 ust. 1 ustawy o systemie oświaty.

45 K. Miaskowska-Daszkiwicz, *Egzekucja administracyjna obowiązku szkolnego*, „Studia Gdańskie” 2010, t. VII, s. 339.

46 Tamże, s. 342 i n.

47 J. Ciechanowski, E. Czyż, E. Szewczyk (red.), *Prawo do nauki. Raport z monitoringu*, Warszawa 2002, s. 22-23.

48 Tamże, s. 23.

o systemie oświaty dyrektorzy szkół powinni otrzymywać z urzędu miasta/gminy aktualne dane o ewidencji dzieci i młodzieży w wieku 3-18 lat. Jednak aż 23% ankietowanych urzędników nie potrafiło potwierdzić, czy dany urząd wywiązał się z ustawowego obowiązku. Jak wynika z danych przedstawionych przez Helsińską Fundację Praw Człowieka, jedynie 47% dyrektorów szkół otrzymywało pełną ewidencję uczniów mieszkających w ich obwodzie, natomiast aż do 21% szkół podstawowych i 34% gimnazjów takie wykazy nie trafiały wcale. Problem stanowiła również aktualność przekazywanych z urzędów danych – aż 21% dyrektorów szkół podstawowych i 38% dyrektorów gimnazjów przyznało, że otrzymuje nieaktualne dane⁴⁹. Co więcej – aż 13% uczniów uczyło się w szkole leżącej poza swoim obwodem, natomiast prawie 7% dyrektorów szkół podstawowych i prawie 14% dyrektorów gimnazjów nie otrzymywało żadnych potwierdzeń odnośnie do uczęszczania ucznia na zajęcia w szkole poza obwodem. Jak podaje Fundacja, otrzymano zaskakujący wynik: „w szkołach podstawowych na ogólną liczbę 4664 uczniów uczących się poza obwodem, szkoły obwodowe posiadają 3836 potwierdzeń; brakuje zatem 828 potwierdzeń”. Natomiast w przypadku gimnazjów „na 3632 takich uczniów szkoły uzyskały 4405 potwierdzeń; jest więc znacząca nadwyżka 773 dokumentów”⁵⁰.

Bardziej przejrzyste dane uzyskano w przypadku kontroli realizacji obowiązku nauki. Z 64 badanych szkół ponadgimnazjalnych w roku szkolnych 2000/2001 odeszło około pół tysiąca małoletnich uczniów, co stanowiło około 2% ogółu uczących się w kontrolowanych szkołach. Badania wskazują również, że „w 17% szkół usunięto ogółem 24 uczniów, skreślając ich z listy, aczkolwiek w świetle obowiązujących przepisów uczeń niepełnoletni może być jedynie przeniesiony do innej szkoły. 377 osób (ok. 1,5% ogółu) odeszło na własne żądanie”⁵¹. Co niepokojące, aż 83% ankietowanych dyrektorów nie podejmowało jakichkolwiek działań, kiedy z nauki w danej szkole rezygnowała osoba małoletnia. Jedynie 57% badanych dyrektorów szkół twierdziło, że posiada informacje o dalszych losach uczniów rezygnujących z nauki.

Istotną kwestią jest to, jakie są wyniki badań odnośnie liczby uczniów uchylających się od obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki. 81% dyrektorów szkół podstawowych i 56% dyrektorów gimnazjów stwierdziło, że w ich szkołach problem taki w ogóle nie istnieje. Istotny jest czas nieobecności dziecka, po którym szkoła stara się wyjaśnić przyczyny absencji. W większości – około 35% badanych szkół – działania były podejmowane, jeśli nieusprawiedliwiona nieobecność ucznia przekroczy okres jednego tygodnia. Istniały jednak szkoły, w których jakakolwiek interwencja podejmowana jest dopiero po upływie około dwóch miesięcy nieobecności. Przeważającą metodą działania było wezwanie rodziców do szkoły – stosowało się ją w około 36% przypadków⁵².

W zakresie egzekwowania wypełniania obowiązku szkolnego badano, po jakim czasie nieobecności ucznia dyrektorzy szkół zgłaszali władzom fakt nierealizowania obowiązku szkolnego. Z danych przedstawionych w raporcie wynika, że w 62% badanych szkół podstawowych, 45% gimnazjów oraz 81% szkół ponadgimnazjalnych nie zgłaszano gminie problemów z egzekwowaniem obowiązku szkolnego. Co ciekawe, zaledwie 30% urzędników zatrudnionych w urzędach gmin i 18% urzędników powiatowych odnotowało, że urząd podejmował jakiekolwiek działania wobec dzieci nierealizujących obowiązku szkolnego. Przeważającym środkiem było w tym przypadku wystosowanie upomnienia (na badanym obszarze odnotowano 164 upomnienia), dużo rzadziej stosowało się w tym celu grzywnę w celu przymuszenia do realizacji obowiązku (23 grzywny). Jednakże rezultaty były niewielkie – do nauki powróciło jedynie 22 uczniów⁵³.

Jak już wskazano, obowiązek kontroli realizacji obowiązku nauki leży po stronie gminy – urząd gminy powinien zatem prowadzić ewidencję wypełniania przez małoletnich ciężącego na nich obo-

49 Tamże, s. 24

50 Tamże, s. 24.

51 Tamże, s. 28.

52 Tamże, s. 29 i n.

53 Tamże, s. 32-34.

wiązku. Jednakże w aż 61% urzędów gmin nie przewidziano działania w sytuacji niewypełnienia przez uczniów obowiązku nauki, 4% urzędników nie była świadoma istnienia jakichkolwiek procedur w tym zakresie, a jedynie 35% badanych potwierdziło, że w urzędach, w których pracują, można było podjąć działania w celu egzekwowania realizacji obowiązku nauki. Co więcej – jedynie około 25% badanych dyrektorów szkół ponadgimnazjalnych potwierdziło, że informacje o uczniach podlegających obowiązkowi nauki przekazało do urzędów gmin, 1/4 dyrektorów takie dane kierowało do właściwego kuratorium oświaty. Niestety, ponad połowa urzędów gmin nie dysponowała informacjami na temat przebiegu realizacji obowiązku nauki w poszczególnych szkołach. Niezadowalająca była również wiedza urzędników w tym zakresie – aż 35% urzędników uważało, że nikt nie jest zobowiązany do przekazywania do urzędu gminy takich informacji⁵⁴.

Aktualnych danych na temat realizacji obowiązku szkolnego poszukiwać należy w wynikach corocznie publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny, a konkretnie w opracowaniu *Oświata i wychowanie*. W opracowaniu posłużono się dwoma niezwykle istotnymi pojęciami – współczynnikiem skolaryzacji brutto oraz współczynnikiem skolaryzacji netto. „Współczynnik skolaryzacji brutto jest to iloraz liczby osób uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia (niezależnie od wieku) do liczby ludności (stan w dniu 31 grudnia) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania”⁵⁵. Natomiast współczynnik skolaryzacji netto stanowi „iloraz liczby osób (w danej grupie wieku) uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia do liczby ludności (stan w dniu 31 grudnia) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania”⁵⁶.

Poniższe – opublikowane przez GUS dane – obrazują przebieg realizacji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki w roku 2014/2015. W szkołach podstawowych współczynnik skolaryzacji brutto wyniósł 94,7, netto – 93,7. W gimnazjach współczynnik skolaryzacji brutto wyniósł 98,4, netto – 92,2. W szkołach ponadgimnazjalnych współczynniki wyniosły odpowiednio 117,9 i 88,9⁵⁷. Dziwić może wysoka wartość współczynnika skolaryzacji brutto w szkołach ponadgimnazjalnych. Przypomnieć i wyjaśnić należy zatem, że współczynnik skolaryzacji brutto obejmuje również osoby spoza „standardowej” grupy wiekowej – w tym przypadku również osoby, które uzupełniają swoje wykształcenie, mimo że nie ciąży już na nich obowiązek nauki.

Powyższe wyniki wskazują, że realizacja obowiązku szkolnego przebiegała – co do zasady – pomyslnie. Biorąc jednak pod uwagę współczynnik skolaryzacji netto, który wydaje się być bardziej miarodajny (ze względu na uwzględnianie wieku badanej grupy) – na poziomie ponadgimnazjalnym obowiązku szkolnego nie realizowało przeszło 11% uczniów. Niestety, brak jest szczegółowych badań odnośnie podejmowania przez dzieci i młodzież realizacji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki w innych formach. Rodzi to może podejrzenia, czy obowiązek szkolny i obowiązek nauki są właściwie realizowane – a zatem, czy państwo i jego organy posiadają kontrolę nad jego wypełnianiem i czy skutecznie egzekwują realizację obowiązku w razie zaniedbań ze strony jego adresatów.

WNIOSKI

Dokonując analizy charakteru instytucji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki, stwierdzić należy, że same regulacje konstytucyjne i ustawowe w tym zakresie są przejrzyste i jednoznaczne, jednakże wątpliwości budzić może realizacja ustawowego obowiązku.

Problemy z kontrolą oraz egzekwowaniem obowiązku szkolnego i obowiązku nauki po nowelizacji ustawy o systemie oświaty z 2002 roku widać z całą pewnością na przykładzie danych przedstawionych w raporcie opracowanym przez Helsińską Fundację Praw Człowieka. Widocznym proble-

54 Tamże, s. 34–36.

55 M. Żyra (red.), *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2014/2015. Opracowanie Głównego Urzędu Statystycznego*, Warszawa 2015, s. 36.

56 Tamże, s. 36.

57 Zob. Tamże, s. 62.

mem była kwestia stosowania regulacji prawnych – zwłaszcza kwestia kontroli realizacji obowiązku przez małoletnich, a w szczególności przepływu informacji ze szkół do urzędów gmin i odwrotnie – z urzędów gmin do szkół. Znaczna część urzędników nie zdawała sobie sprawy z obowiązku przekazywania do szkół danych o ewidencji małoletnich na terenie obwodu danej szkoły, natomiast dyrekcja szkół często nie była świadoma obowiązku informowania gmin oraz podejmowania działań w przypadku problemów w realizacji obowiązku szkolnego przez poszczególnych uczniów. Problemem było również przekazywanie informacji między szkołami – znaczna liczba uczniów realizowała obowiązek nauki poza swoim obwodem. Jeżeli system przekazywania informacji o realizacji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki nie funkcjonuje, niemożliwa jest wówczas kontrola wypełniania obowiązku, a tym samym egzekucja administracyjna w tym zakresie. Niemożliwe jest zatem zapewnienie realizacji obowiązku nałożonego na obywateli przez Konstytucję i ustawę.

Niestety, w przypadku realizacji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki doprowadzono do sytuacji, w której organy władzy publicznej nie posiadały informacji dotyczących realizacji obowiązków nałożonych na obywateli. Doprowadzono więc do stanu, w którym obowiązek szkolny i obowiązek nauki stały się niemalże „martwym prawem”. Można upatrywać w tym odzwierciedlenia łacińskiej paremii *applicatio est vita regulae* – stosowanie prawa jest życiem normy prawnej⁵⁸. Związana jest ona z instytucją *desuetudo* (z łac. „odwyknienie”, „odzwyczajenie”), która stanowi „utrata mocy obowiązującej przez normę prawną na skutek powszechnego przeświadczenia, że norma ta nie obowiązuje, ponieważ przez odpowiednio długi okres nie była stosowana przez organy państwa, pomimo występowania okoliczności będących warunkiem jej zastosowania”⁵⁹. Należy również odwołać się do sentencji *executio est finis et fructus legis* (wykonywanie jest celem i owocem prawa)⁶⁰. Wprawdzie trudno wyobrazić sobie sytuację, w której w cywilizowanym państwie prawa obowiązek szkolny czy też obowiązek nauki przestanie obowiązywać, jednakże fakt nieegzekwowania normy prawnej przez organy władzy państwowej jest sytuacją niepożądaną, która powinna zostać jak najszybciej zmieniona. Niezwykle istotny jest tutaj sposób realizacji norm – nie wystarczy bowiem ustanowienie nowych przepisów, jeżeli obecne regulacje nie są przestrzegane. Konieczna jest edukacja urzędników i dyrektorów szkół – jest ona w tym przypadku niezbędna – na temat ciężących na nich obowiązków i przysługujących im praw.

Obecnie – niestety – brak jest danych, które pozwalają nam ocenić, czy sytuacja uległa poprawie. Bada się bowiem jedynie współczynnik skolaryzacji, który co prawda obrazuje nam stosunek osób realizujących obowiązek do ogółu danej grupy wiekowej, ale nie pozwala określić, jaka liczba osób realizuje obowiązek szkolny i obowiązek nauki w innych formach – czyli formach pozaszkolnych. Nie można jedynie na podstawie współczynnika skolaryzacji stwierdzić, ile osób uchyła się od spełniania obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki. Nie przeprowadzono również badań dotyczących kontroli sprawowania obowiązku szkolnego przez gminy oraz przez dyrektorów szkół, jak również skuteczności przepływu informacji między tymi podmiotami.

Stwierdzić należy, że niezwykle pożądane, a nawet wręcz konieczne jest przeprowadzenie wyczerpujących, miarodajnych badań na temat realizacji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki, nie bazując jedynie na liczbie dzieci i młodzieży uczęszczających do szkół. Organy władzy państwowej powinny bowiem w pełni kontrolować wypełnianie obowiązku nałożonego na obywateli. Jeśli takiej kontroli brakuje, to rodzić się może obawa, że dany obowiązek nie będzie przestrzegany, co z kolei powoduje brak szacunku dla stanowionego przez państwo prawa. Można tutaj ponownie przywołać słowa paremii *executio est finis et fructus legis*. Samo *executio* – czyli wykonywanie – nie jest możliwe bez jakże istotnej tutaj kontroli.

58 J. Zajadło (red.), *Łacińska terminologia prawnicza*, Warszawa 2013, s. 27.

59 U. Kalina-Prasznik (red.), *Encyklopedia prawa*, Warszawa 2005, s. 87.

60 K. Burczak, *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*, Warszawa 2007, s. 50.

BIBLIOGRAFIA:

Akty normatywne:

- [1] Obwieszczenie Przewodniczącego Rady Państwa z dnia 16 lutego 1976 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. 1976 nr 7 poz. 36)
- [2] Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1921 nr 44 poz. 267)
- [3] Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483)
- [4] Ustawa z dnia 22 lipca 1952 r. - Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232)
- [5] Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425)

Książki/czasopisma:

- [6] Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012
- [7] Burczak K., *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*, Warszawa 2007
- [8] Ciechanowski J., Czyż E., Szewczyk E.(red.), *Pravo do nauki. Raport z monitoringu. Helsińska Fundacja Praw Człowieka*, Warszawa 2002
- [9] Feinberg W., Soltiz J. F., *Szkola i społeczeństwo*, Warszawa 2000
- [10] Garlicki L., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2003
- [11] Jarosz-Żukowska S., Żukowski Ł., *Pravo do nauki i jego gwarancje*, [w:] Jabłoński M. (red.) *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wrocław 2014
- [12] Kalina-Prasznic U. (red.), *Encyklopedia prawa*, Warszawa 2005
- [13] Kledzik P., *Problematyka statusu prawnego organów jednostek samorządu terytorialnego jako wierzycieli w administracyjnym postępowaniu egzekucyjnym obowiązków o charakterze pieniężnym – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Naukowy Disputatio” 2015, t. XX, nr 2
- [14] Komarnicki W., *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Kraków 2006
- [15] Kozłowska B., *Przeprowadzanie postępowania egzekucyjnego w administracji*, Radom 2006
- [16] Miaszkowska-Daszkiewicz K., *Egzekucja administracyjna obowiązku szkolnego*, „Studia Gdańskie” 2010, t. VII
- [17] Sawuła R., Żukowski Ł., *Postępowanie administracyjne, egzekucyjne oraz postępowanie przed Naczelnyim Sądem Administracyjnym*, Przemyśl 1999
- [18] Szejna P., *Prawne aspekty obowiązku szkolnego i obowiązku nauki*, Sulechów 2005 [19] Zajadło J. (red.), *Łacińska terminologia prawnicza*, Warszawa 2013
- [20] Żyra M. (red.), *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2014/2015. Opracowanie Głównego Urzędu Statystycznego*, Warszawa 2015